

Костянтин ТИЩЕНКО,
доктор філологічних наук, професор Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКА ЧАСТКА ІСТОРІЇ РИМУ

Монети – найдавніші письмові пам'ятки історії України.
В.Антонович

Список М. Брайчевського

Серед 32 тисяч населених пунктів України кількесот причетні до європейської античності: це місця, де були *знайдені римські монети*. Усього таких селищ – понад 700. Вони справді упривілейовані історією, адже **масові факти знахідок монет Риму в Україні засвідчують для всіх цих селищ їхнє існування у римські часи, тобто 1900 років тому**. Це надто яскрава сторінка історії України, аби з тим погодилися її великі симпатиками. І тому не шукаймо цих тем у шкільних підручниках історії, не чекаймо їх від телебачення.

По досягненні нової якості в топонімічних студіях час подивитися з освоєних позицій на вічно актуальний список місць знахідок римських монет в Україні, складений М. Брайчевським півстоліття тому [Брайчевський, 211-219]. На відміну від попереднього дослідження [Тищенко 2006, 240-263], мета полягає тепер у тому, щоб з'ясувати пропорційне співвідношення основних етномовних складових усього масиву назв списку.

Як сказано, список включає понад 700 назв селищ переважно у Лісостеповій Україні (NB: не у Поліссі і не у Степу). У цих селищах за останні три століття зафіксовані 1100 випадків знахідок окремих римських монет і цілі їх скарби (див. рис. 1 і карту на рис. 2). Сумарна кількість знайдених в Україні римських монет у музеях і наукових описах сягає 30 000. Унизу 20 сторінок цього нарису на фризі з монет показано 100 зображень 67 монет з тих 30 тис., знайдених в Україні: тобто представлено кожен 450-ту монету (або інакше – за кожним з 100 зображень стоїть по 300 монет). Ці 67 монет карбовані упродовж 400 років від часів римського трибуна Спурія Афранія (II ст. до н.е.; перша зліва внизу: S.AFRA), далі – 59 імператорів і 5 дружин імператорів [Брайчевський, 245-253] (електронні зображення майстерно опрацював Б. Рудий). Під кожною монетою вказано цифрою загальну кількість монет відповідного римського володаря, знайдених в Україні, а після двокрапки – назви одного чи двох населених пунктів України, де така монета знайдена [там само, 119-203]. Кри-

СПУРІЙ АФРАНІЙ -200

А В Г У С Т -27/+14

ТИБЕРІЙ 14/37

1: Київ, гора Киселівка [К, 33]

12:Тисмениця
ІФ (в.-Франківськ)

Чугуїв Хк

5: Заліщики Тр

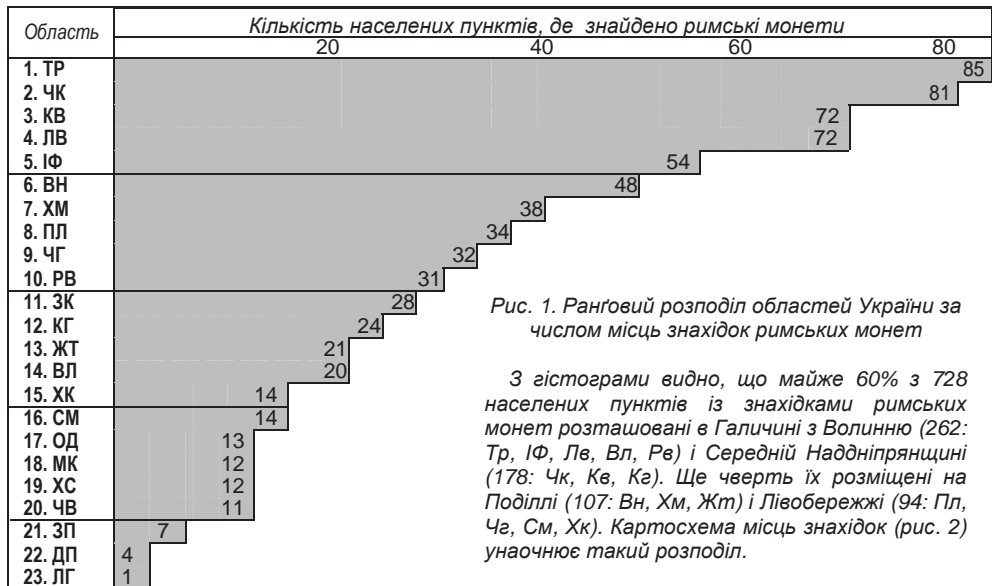

Рис. 1. Ранговий розподіл областей України за числом місць знахідок римських монет

З гістограми видно, що майже 60% з 728 населених пунктів із знахідками римських монет розташовані в Галичині з Волинню (262: Тр, ІФ, Лв, Вл, Рв) і Середній Наддніпрянщині (178: Чк, Кв, Кв). Ще чверть їх розміщені на Поділлі (107: Вн, Хм, Жт) і Лівобережжі (94: Пл, Чг, См, Хк). Картошесма місць знахідок (рис. 2) уявляє такий розподіл.

теріями відбору було досягнення максимальної різноманітності, по-перше, самих назв і, по-друге, етномовних фракталів уже досліджених топооснов.

Частина місць знахідок відома лише приблизно (напр., „кол. Зміївський пов.; кол. Валківський пов.“). На укладених М. Брайчевським картах знахідок за окремими областями України такі місця ніяк не відображені. Тут позначено лише конкретні, точно встановлені села й міста з місяцями знахідок. Загальна кількість таких населених пунктів в Україні – 728, з них 607 на Правобережжі Дніпра і 121 на Лівобережжі.

Мовна особливість списку

Несподіваною мовнотатистичною особливістю списку М. Брайчевського є багаторазові повторення окремих назв або топооснов у переліку місць, де були знайдені римські монети, причому повторювані назви належать населеним пунктам з різних областей України: *Городище* Кв, Жт 2, Чк, *Білгородка* Кв, Хм, *Глинськ* Рв, См, *Соснівка* Кг, Чк, *Селище* Кв, Чк, *Тернівка* Мк, Вн, *Тростянець* Чк, Вн, *Плоске* Жт, Чв, Тр, *Збараж* Вн, Тр тощо. Коли ж, знехтувавши формантами, зосередитися лише на топоосновах, то повторень виявляється ще більше: *Бабанка* Чк, *Бабине* Рв, *Бабинці* Тр – або *Текове* Зк, *Текуча* ІФ, *Тяжів* ІФ, *Тячів* Зк, *Тягинка* Хс. Це поготів дивно, бо тисячі назв від інших топооснов взагалі не потрапили до списку. Чим це можна пояснити? Мабуть, відображені в них реалії з'явилися пізніше, або назви селищ з іншими основами хоч і існували в римський час, але не були причетні до контактів з Римом.

КАЛІГУЛА

КЛАВДІЙ 41/54

НЕРОН 54/68

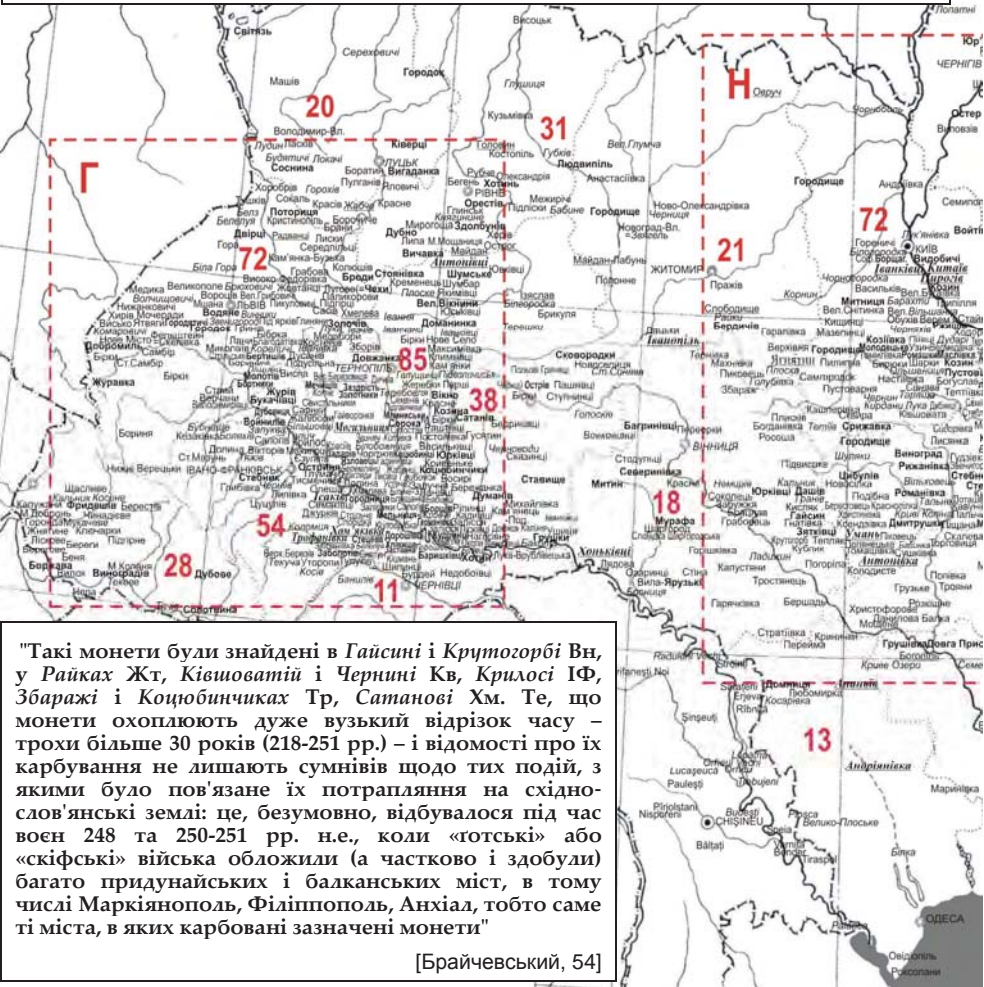

2: Салогів Тр (Борщів)

4: Чорний Острів Володимирці Лв (Хмельницький) (Жидачів)

18: Більшівці ІФ (Галич) Збараж Тр

ЯК ОДЕРЖАНИ ЦІ ГРОШІ ? "Цікаво відзначити ...неодноразові знахідки римських монет середини III ст. н.е. (від Елагабала до Траяна Деція; [тут с.337-339]), карбованих у Маркіянополі й Філіппополі (Нижня Мезія і Фракія), чого не можна не поставити у зв'язок з облогою «готськими» або «скіфськими» військами цих міст у середині III ст. н.е."

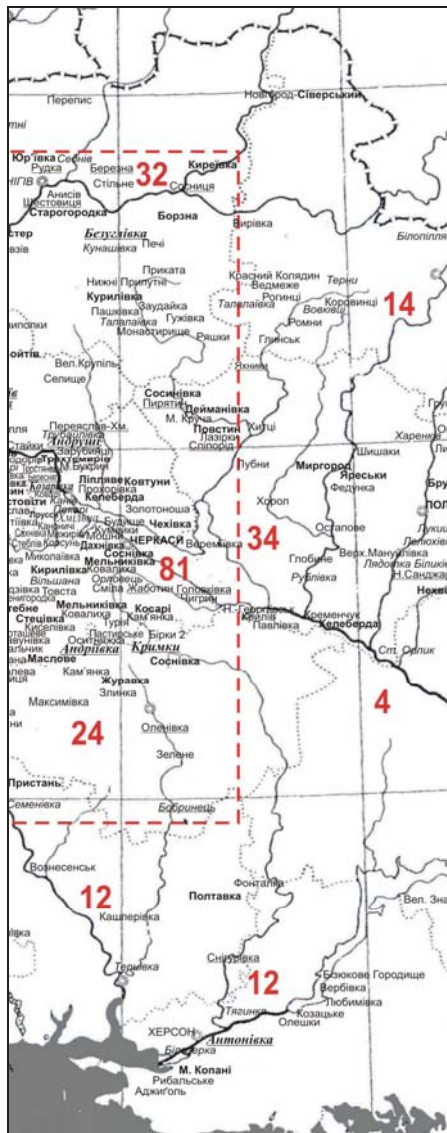

"Такі монети були знайдені в Гайсині і Крцтогорбі Вн, у Райках ЖТ, Ківшоватії і Чернині Кв, Крилосі ІФ, Збаражі і Коцюбинчиках Тр, Сатанові Хм. Те, що монети охоплюють дуже вузький відрізок часу – трохи більше 30 років (218-251 рр.) – і відомості про їх карбування не лишають сумнівів щодо тих подій, з якими було пов'язане їх потрапляння на східно-слов'янські землі: це, безумовно, відбувалося під час воєн 248 та 250-251 рр. н.е., коли «готські» або «скіфські» війська обложили (а частково і здобули) багато придунайських і балканських міст, в тому числі Маркіянополь, Філіппополь, Анхіад, тобто саме ті міста, в яких карбовані зазначені монети"

[Брайчевський, 54]

Рис. 2. Картохема назв населених пунктів України,

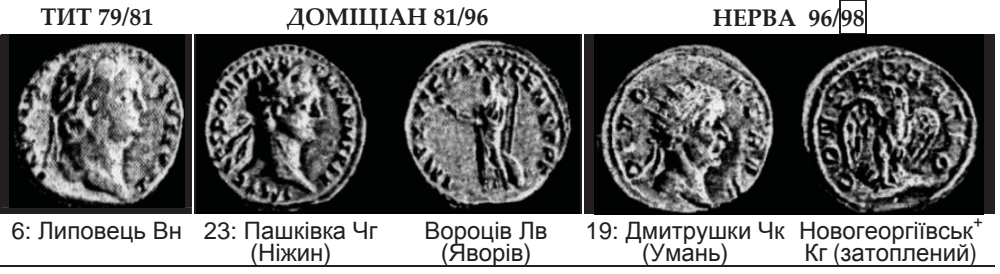
У 330-х рр. "з готами було укладено союз... Можливо, саме ним значною мірою пояснюється і феномен черняхівської культури – багатство, багатолюдність, цивілізованість... Готам виплачували щорічну стипендію-аннону золотом, сріблом і одягом... Військова служба в Римі приваблювала варварів. Таверни, терми, гетери, видовища гладіаторських боїв і кінських бігів, порівняно дешево вино – все це було доступним і рядовому солдату, відкривалися можливості зробити військово кар'єру"

[Щукин, 200]

"Творячи про те, що якась частина римських монет... потрапила сюди як воєнна здобич, контрибуція, плата за службу в римських військах і т. ін. – не можна цей момент перебільшувати. Переважна більшість римських монет, знайдених на території лісостепової смуги Східної Європи, є слідами торгівлі... з Римською імперією"

[Брайчевський, 54]

де були знайдені римські монети

Оскільки цілком очевидно, що факти знахідок римських монет недвозначно й переконливо свідчать про функціонування відповідних селищ у римські часи, повторюваність назв таких місцевостей видається закономірним явищем, бо може вказувати на належність також і самих назв до топонімічного пласту античних часів. Це припущення потребувало перевірки. Через незаперечну важливість мовної сторони справи тема започаткувала цілий напрям топонімічних студій.

Не дивно, що чимало знахідок римських монет зроблено у селах з повторюваними назвами *Стара...*, *Старе...*, *Старо-*, або *Городище*, *Городниця*, *Кам'янка*, *Кременець*. Проте далі застосувати цю логіку сучасного побутового розуміння ойконімів неможливо: вона не пояснює, чому у списку повторюються назви від основ **Вікн-, Тростян-, Сосн-, Доман-, Черн-** і десятки інших. Разом з тим, у спеціальному дослідженні вже було показано, що відносна частка назв з такими немотивованими основами у списку М. Брайчевського значно вища, ніж у загальному списку назв населених пунктів України [Тищенко 2004], – і це спонукає до пошуку.

Уклавши далі ранговий список 132 повторюваних топооснов (початок його наведено в таблиці на рис. 3), можна констатувати, що від них походить $\frac{2}{3}$ назв списку (494 ойконіми). Перші 25 з топооснов (найчастотніші) повторюються від 16 до 5 разів, що становить 203 назви списку (28%). Ще від 18 основ походить по 4 назви, від 31 основи – по 3 назви і від 58 основ – по 2 назви.

Тепер і виникає можливість визначити, **з назв яких саме етномовних пластів складається список**. Як з'ясувалося, за своїм походженням ті самі 132 повторювані топооснови розподіляються за вже відомими й вивченими мовно-тематичними пластами (рис. 4). Серед них готських 35, іранських 29, урало-алтайських 20, слов'янських і кельтських – по 16, з того ж числа християнських і язичницьких – по 14. Це співвідношення тематичних складових можна вважати показовим для опису „топонімічної дійсності” у Наддніпрянщині перших століть нашої ери через призму семантики назв селищ із знахідками римських монет в Україні. Розгляньмо тепер ці групи назв у вказаній послідовності.

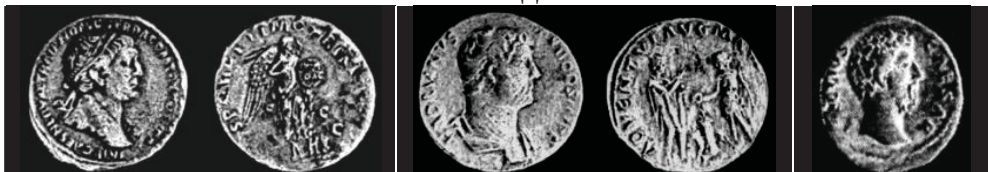
1. Готське життя

Назви з готськими **етнофорними** основами вказують на присутність самих готів (*Ковтунівка*, *Козин*, *Козарівка*, *Водяне*, *Хотин*, *Хотинь*, *Кудринці*, *Охтирка* – з аналогами *Бахтерцизна Пл* (Вел.Багачка), *Ахтирка* в Криму і в РФ: Орл., Моск., Тамб.). Як було показано [Тищенко 2006], готів називали й германцями (*Германівка*), свемами, мабуть ще веслярами-росами (*РосАВА*), скандинавами (*Новгород Сіверський*, пор. готс. *swêre* 'шана', *swêrs* 'шановний' [ZM]), у Вольфрама 'високі готи', – вони ж і 'панове готи', пор. с. *Кир'данці* Кв.

ТРАЯН 98/117

АДРІАН 117/138

ЕЛІЙ ВЕР

132: Глинськ См (Ромни) Вел.Вікнини Тр (Збараж)

136: Дичків Тр (Тр)

Богданівка Вн (Липовець)

10: Плоска ЖТ (Ружин)

Рис. 3. Початок рангового розподілу повторюваних назв і топонимів зі списку місць знахідок римських монет в Україні

Гистограма унаочнює органічний характер цілої підсистеми ойконімів України від цих основ, з яких лише певна група пов'язана з фактами знахідок римських монет. Відображено всі топоніми й топоніми, повторені 4 рази й більше, і чверть з-поміж зустрінутих 3 рази. За етномоною належністю всі 132 повторювані топоніми розподіляються так (подано типові назви):

- 1. Готських 35:** Козин, Тростянець, Яresьки, Журавка, Ромни, Думанів, Остер, Грушівка, Ставище, Ліплява, Росава, Полтава, Стебник, Лядова, Бартишів, Листвин, Стецева, Мельниківка...
- 2. Іранських 29:** Берестове, Вовки, Сосниця, Пирятин, Бог-, Берд-, Дацьки, Полян-, Санджари, Сокоlecь, Майдан...
- 3. Урало-алтайських 20** (тюрко-монгольських 14 і 6 мадярських): Хоньківці / Умань, Антонівка, Бориничі, Солотвине, Жаботин, (Будища, Варниця, Копані) ...
- 4. Слов'янських 16:** Городище, Нова..., Стара..., Велика..., Малий..., Верхній..., Кам'янка, Красне, Бірки, Пусто-, Ковалі...
- 5. Кельтських 16:** Терни, Волоське, Тячів, Кривче, Синява, Косів, Орловець, ...

З того ж числа основ виділено **християнських 14:** Дубно, Васильків, Христинівка, Глибочок, Бабанка...

Язичницьких назв також 14: Яresьки < Ares, Білівці, Тараца, Рибниця, Лука, Зеуняч...

74 топоніми, повторені у 3 і більше назвах (таких назв 378) можна вважати тематичними домінантами історичного зрізу топонімії Наддніпрянщини II-IV ст.

АНТОНІН ПІЙ 138/161

ФАУСТИНА СТ.

МАРК АВРЕЛІЙ 161/180

216: Тетерівське Кв (Іванків)

Стоянівка Рв (Радивилів)

54: Волоське Дп (Дп)

165: Козин Кв (Обухів)

Чорніводи Хм (Городок)

Рис. 4. Повторювані топооснови зі списку місць знахідок римських монет в Україні

Готські	Іранські	Алтайські	Слов'янські	Кельтські	Християнські	Язичницькі	Σ
<i>Козин 6 Тараща, Тростянець 6</i> 2/12	<i>Берест- 10 Вовк- 9 Сосн- 8 Плоска 5</i> 4/32	<i>Борщів 11 Антонівка, Андріївка 7 Хоньківці, Умань 6</i> 3/24	<i>Нова... 13 Стара... 12 Велика... 12 Городище 10 Малий... 7 Кам'янка 6 Красне 5 7/65</i> Верхній... 4 1/4	<i>Чернин, Черніввода, Терни 14 Вільшанка 7 Тячів 5</i> 3/26	<i>Голубівка, Глибочок 8 Іванівка 6</i> 2/14	<i>Білівці 9 Лис- 8 Лук- 8 Мощене 5</i> 4/30	25/203
Видобич- 4 Дол- 4 Росава 4 Ставище 4 стец- 4 5/20	Коров- 4 Бог- 4 Берт- 4 Боратин, Пирят- 4 4/16	Борин- 4 Золот- 4 2/8	Верхній... 4 1/4	Кривче 4 Косів 4 Тереб- 4 3/12	Дубн- 4 Збараж 4 2/8	Цибул- 4 1/4	18/82
<i>Вікн- 3 Грушівка 3 Доман- 3 Мельниківка 3 Ромни 3 Стебник 3 Юр- 3</i> 7/21	<i>Дацьки 3 Полян- 3 Санджар- 3 Сам- 3 Завалля 3</i> 5/15	<i>Жаботин 3 Хмел- 3 Бірки 3 Солотвина 3</i> 4/12	<i>Люб- 3 Межи- 3 Верх- 3</i> 3/9	<i>Кальн- 3 Орл- 3</i> 2/6	<i>Васильків 3 Христинівка 3 Слобід- 3 Баб- 3 Голуб- 3 Жур- 3 Пекар- 3 Остр- 3 8/24</i> 2/6	<i>Звен- 3 Рибниця 3</i> 2/6	31/93
Долина 2 Знамен- 2 Верем- 2 Віт- 2 Кощоб- 2 Кудринці 2 Ланівці 2 Листвин 2 Маслівка 2 Мед- 2 Микол- 2 Митниця 2 Молотків 2 Охтирка 2 Пашк- 2 Полтав- 2 Різуненкове 2 Трост- 2 Хот- 2 Шум- 2 Яреські 2 21/42	Головівка 2 Снятин 2 Харенків 2 Соколець, Сокаль 2 Майдан 2 Ст.Мізунь, Мізоц 2 Кичкас 2 Валки 2 8/16	Ананьів 2 Анісів 2 Вінники 2 Любимівка 2 Яблунів 2 5/10	Ковалі 2 Пусто- 2 Ляд- 2 Мир- 2 Селище- 2 5/10	Галуш- 2 Сид- 2 Синяв- 2 Олешки 2 Болеків, Більшівці 2 Бронниця 2 Горохів 2 Лопатні 2 7/14	Кисляк 2 ? М.Круча 2 2/4	Грабовець 2 Дусанів, Подусільна 2 Кремен- 2 Паликорови, Пальчин 2 Вила, Вилко 2 Стрільче 2 Костенів 2 7/14	58/116
		Мадярські	Римські	Грецькі			
		М.Копані 4 Будище 4 Глин- 4 3/12		(Цибулів 4)			
		Варниця 3 1/3	(Ромни 3) (Доман- 3)				
		Ведмеже 2 Ниж.Верес- цьки 2 2/4	(Лопатні 2)	(Кремен- 2)			
35/95	29/79	20/73	16/88	15/58	14/50	14/54	132/494

Політофорні топооснови відображають назви владних осіб – вїйтів (*Пустовіти, Войтів*), готських суддів (*Думанів, Доманинка, Дейманівка; Ставище, Стайки, Стоянівка*, – пор. готс. *staua, dōmjan, stōjan* ‘суддя’), митниці, писарів (*Митниця, Мельниківка*, – готс. *mōta* ‘мито, митниця’, *mēljan*

ФАУСТИНА МОД.

ЛЮЦІЙ ВЕР 161/169

КОММОД 180/192

42: Стайки Кв (Ржищів)

47:Горишківка Вн (Томашпіль)

Дорошівці Чв (Заставна)

109: Бегень Рв (Рв)

Трахтемирів Чк (Канів)

‘писати’, mēla ‘міра’). Не раз згадано перемоги (*Грушів, Грушівка*, – готс. hrōþeigs ‘переможний’). Концентрацією готської присутності пояснимо згущення місць знахідок римських монет “по Збруч” (рис. 2, 5).

Незаперечною лексичною ознакою давності поселення є топооснова кількох назв **Город-**. Саме слов’янське слово город відповідає готс. gards ‘город, місто’, – пор. і нім. Garten, англ. garden, фр. jardin тощо ‘сад’, тобто огорожене місце. Проте найдавніші слов’янські пенківські селища відкриті, а не огорожені. Тому в даному контексті мовно-історичний підхід дає підставу розглядати цю топооснову серед **ойкофорних** основ готського походження: *Городок* Вл, Лв, *Городятин, Городниця*. У назвах *Городище* Кв 2, Жт 2, Чк суфікс **-ище** означає, що на момент повторного заселення околиць поблизу існували залишки селища ранішої пори.

Інші назви говорять про ринки (*Маслове, Маслівка*, – mārī ‘ринок’), окремі будинки (*Різуненкове*, пор. *Розношинці*, – gasan ‘дім’), будиночки (*Стебник, Стебне, Стеблів*, – слов. *стебка* ‘однокімнатний дерев’яний рубаний будинок 3 x 3 м’, від герм. Stube ‘кімната’), раннім запозиченням звідки є брет. stīv; варіант основи з **-ъ** входить до складу укр. *призьба*, інший варіант з **-ъ** – до складу рос. *изба* [Kluge, Фасмер; Брицун, 328-334; іл. 345)]. Давність заселення видно з назв *Листвин, Повстин* Пл < *По-льствин, пор. реальну назву *Полствин* Чк, – від готс. láistjan ‘іти слідом, успадкувати’, láists ‘крок, слід’. Є згадки про розведення запозиченого від готів разом з відповідним словом винограду (*Виноград, Виноградів*, – [Топоров, 137-138]), а також про сусідів (*Стецева, Стецівка* – stafs ‘сусідство’) і чужинців (*Молотів, Молодецьке*, – muldan ‘земля’, пор. р. *Молода* [Трубачев 1968, 80]). Основи **Остер-** начебто вказують на розведення овець (готс. awistr ‘отара овець’; відповідник до кельтського sail).

Серед готських **топофорних** назв характерні утворення на **-АВА** (*РосАВА, БоржАВА, ПолтАВА*, – fuld + aēa ‘польова річка’ [пор. Kiss, 226; Трубачев 1968, 67]; аналогічно *ГлещАВА, СтрижАВка, МурАФА*), також *Трахтемирів, ЛепляВЕ, Баряхтянська Вільшанка* (< bairhtjan ‘відкривати’).

2. Іранське життя

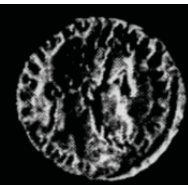
Іранські **етнофорні** топооснови вказують на саків-скіфів (*Сокаль, Соколец 2*), аланів (*Полянівка, Оленівка*), ясів (*Кічкас*) і татів (*Дацьки*). Як зазначає Х.Вольфрам, у античній і середньовічній Європі, „етнічна подрібненість аланів перевищує всяку міру, і тому вони трапляються всюди й ніде” [Вольфрам, 340]. Аланські тирлища мабуть позначені словом *Майдан*. Є вказівки на видобуток міді (*Мізоч, Ст. Мізунь*, – пор. ір. mas ‘мідь’, причому, як видно з суфіксів, у першому місці це могло робитися для готів, а в другому – для гунів). Яскрава топофорна основа назви *Сліпорід* < *Снопородь* (ір. san + porđ ‘злиття потоків’

КРИСПІНА

ПАРТИНАКС

ДІДІЙ ЮЛІАН

СЕПТИМІЙ СЕВЕР 193/211

20: Рогинці Сл
(Ромни)

41: Ольгопіль Вл
(Чечельник)

3: Новоград-Вл.
= Звягель ЖТ

24: Грабовець Вл
(Немирів)

Стеблів Чк
(Корсунь-Шевч.)

ЛАТИНСЬКІ ТОПООСНОВИ: МОВНИЙ ВПЛИВ РИМУ

Зрозуміло, що провідниками римського впливу в Наддніпрянщині були готи. Однак серед топонімів є й такі, що можна вважати за прямі приклади мовних латинізмів: *Колядин*, *Колиндяни*, *Троянівка*, *Трояни*, *Домниця*, *Доманинка*.

Основа назви *Стратіївка* імовірно відповідає гр. візант. *stratiota* 'військово зобов'язаний селянин', а у назві *Колядин* упізнаване лат. *calendae* 'календи'. Кілька назв *Кашиперівка* можна пов'язати з ім'ям власним *Casparus* з грец. 'вчитель'.

Давнє позначення римлян і візантійців – *romei* – найповніше збереглося у назві с. *Ромейки* Рв, але знахідки римських монет зафіксовані лише за 20-30 км від нього у с. *Глушиця*, *Кузьмівка* Рв, *Городок* Вл. Монети знайдені й у с. *Ромашки* і кілька разів – у м. *Ромни* (на карті Г. Боплана 1650 р. *Rumne*). Про його заселеність у римську добу свідчить не лише топооснова **Ром-** (історичне **Rum-**: пор. лат. *Roma*), але й те, що у самому місті неодноразово знаходили римські монети.

У безпосередній близькості від місць знахідок римських монет засвідчені також назви від основи **Рим-**: *Рими* Чг, *Римачі* Вл, *Римів* Пл (суч. *Бурімка*, від *по-римка), *Малі*, *Вел. Передримихи* Льв, *Поромівка* Жт, а також через германське посередництво – *Рюмише* Км, *Рюмівське* Мк, – деталі див. [Гищенко 2004].

Топооснова **Доман-**, **Домн-** < лат. *dominus*, нар.-лат. *domnus* 'пан' є виразним і яскравим латинізмом. Унизу на фризі ліворуч показано срібний динарій з ім'ям Юлії Домни, дружини імператора Септімія Севера. Поруч – монета Клодія Альбіна, знайдена у снт *Домниця* Од (Котовськ). Відомо, що й у XV ст. в генуезьких документах готську верхівку князівства Феодоро у Криму офіційно все ще величали *domini di Gothia* 'панове з Готії'. Схожість конфігурації ареалів поширення населених пунктів України з назвами від топооснов **Рим-**, **Доман-** і **Троян-** детально розглянуто в окремому дослідженні [Гищенко 2006, 240-263]. Важливою народнолатинською основою є **Лопат-** (з дав. рум. *lapte* 'молоко' – як назва кельтів-галатів: *Лопатна* Мк, *Лопатні* Чг).

Колоритна деталь до історії римсько-слов'янських контактів: неподалік від згаданої також унизу сторінки *Бакоти* Хм в сусідньому районі Вінницької обл. у с. *Лугове* Вн (Бар) в римські часи існував центр виробництва черняхівських жорен, які „повністю відтворюють форму і конструкцію саме солдатських похідних жорен римської армії, добре відомих у таборах лімесу” [Шукин, 167], – тобто прикордонної смуги Риму. Тут же виявлено і слід розробок вулканічного туфу, породи рідкісної в Україні, але для жорен оптимальної. Дослідник пам'ятки П. Хавлюк не без підстав вважає, що у виробництві брали участь каменярі, вихідці з римських провінцій.

До назв, пов'язаних з раннім християнством, відносяться ойконіми від топооснов **Круч-** (з лат. *styx* 'хрест'): *Мала Круча*, *Крутогорб*; **Репуж-** (лат. *gerugnare* 'відкидати, відмовлятися') – поза списком *Репуженці* ІФ, Чв. Позірно слов'янські назви від основи **Голуб-** насправді є імовірними продовженнями лат. *columbanus* 'середньовічний ірландський чернець-колумбан', послідовник св. Колумби (520-597). Внаслідок давньої народної етимології окремі топоніми цієї групи могли перетворитися у назви *Колядин* і *Колиндяни*.

ЮЛІЯ ДОМНА

КЛОДІЙ АЛЬБІН

КАРАКАЛЛА 211/217

ГЕТА 209/212

7: Овідіополь Од

2: Домниця Од
(Котовськ)

4: Бакота Хм
(Ст. Ущиця)

Слобода Шаргород-
ська Вн (Шаргород)

4: Первомайськ
Мк (=Ольвіопіль)

[Трубачев 1968, 184]). Це безперечно іранська основа, яка зазнала впливу народної етимології, очевидно, після однієї з епідемій віспи. Всупереч контрпродуктивним спробам пов'язати 129 назв сіл від основи **Слобод-** з апелятивом **свобода**, іранська етимологізація основ **Шкроб(от)-**, **Щерб(ат)-**, **Обод-**, **Обт-** дає підстави вбачати і тут композит: пор. перс. *selah* + *abad* 'озброєне селище' (аналогії в Ірані *Salaabad*, *Salabat*, в Індії *Salabat.pur* 2, ~а).

Іранський сасанідський напрям представлений основами **Сосн-** 8 (імовірно, що й **Снят-** < *соснат-), **Берест-** 10, **Плоска** 5 (є і конкурентне пояснення від *по- + влоск-). Якщо врахувати припущення про сарматське -л-, тоді основа **Плоск-** є варіантом **Параст-**, **Параск-**. Разом з основою **Берест-** ця реконструйована протооснова стає найчастотнішою у списку. Топоніми від **Берт-**, **Берд-** можуть відповідати іранському кореню, продовженням якого є сучасне перське *barde* 'полонений, раб'. Основа **Кор-** разом з пізнішим аланським **Хор-** і мабуть **Хар-** долучаються до назви *Корсунь* – прямої вказівки на Хорса (пор. перську назву сонця *horšid*).

Південний напрям представлений класичними топоосновами **Пирят-** 'Євфрат' (*Пирятин* 2, *Пиратин* 2, *Пирятинщина*) і **Санджар-** 'гора Сінджар'. Остання основа у книзі М. Брайчевського навіть пишеться ще зі збереженням перського *ǰ* [дж]: *Санджари* відповідно до тодішньої офіційної форми топоніма. Згодом його змінено, мабуть під впливом чергової народної етимології – начебто від молдавського *сынжар*, рум. *șinjar* 'кривавий'.

Зі східного напрямку іранських впливів представлено найдавнішу топооснову **grg-** 'вовк' за молодшими ймовірними похідними *Волчищовичі* Льв, формами від основи **Валк-** і укр. **Вовк-** (9 назв). Видається показовою відсутність пізніших хорезмських аналогій: ще не існувало самого Хорезму.

3. Алтайське життя

Перебування гунів засвідчене у численних назвах на зразок *Хоньківці*, *Умань*, *Анисів*, *Ананьів* < *он-, *Хмелівка*, *Любимівка* < *люб- + хин-, *Без-уелівка*. Етнонім монгольського племені киданів зберігся у назві *Китаїв*, загальна назва монголів – у топооснові **Могил-** (*Могилів*, *Могиляни*, *Могильниця*), етнонім обрив (аварів) – імовірно, в назвах *Бірки* < *обр-, *Бориня*, *Бобриниць*, *Бобрка* (сучасне *Бібрка*). Етнонім хозарів упізнаваний у назві *Чугуїв* (від *чухут*, < *iohud 'іудей'). Окрема група топооснов імовірно зберігає назви гунських антів (*Антонівка* Хс, Чк; *Антонівці* Тр), інші – назву антів готських (*Андруші*) і візантійських (*Андріянівка* Од, *Андріївка* Кв, Чк).

За найчастотнішою з алтайських топоосновою **Борщ-** може критися монг. *örğö* 'ханське шатро' (пор. *Боришковиці* < *по + *örğ-*, *Ржищів*, *Рогинці*, *Рижанивка*). Титул *кагана* упізнаваний в топонімах *Кагарлик* Кв, Кг, Од (з кит. *ke-kuan* 'великий правитель'; пор. *Кагамлик* Пл, – з тюрк. *kağanlık* 'каганське', *Кагадівка*, *Кагань* См, *Каганець* Хк). Посада судді зберігала ще й у хозар іранську форму *tarhan* (*Трофанівка* ІФ, пор. о. *Труханів* у Києві). Іншими осеред-

МАКРІН 217/8

ЕЛАГАБАЛ 218/222

АЛЕКСАНДР СЕВЕР 222/235

2: Сміла Чк

2: Райки Жт
(Бердичів)

Чернин Кв
(Тараща)

10: Босирі (=Вересне-
ве?) Тр (Скала-Под.)

Кисляк Вн
(Гайсин)

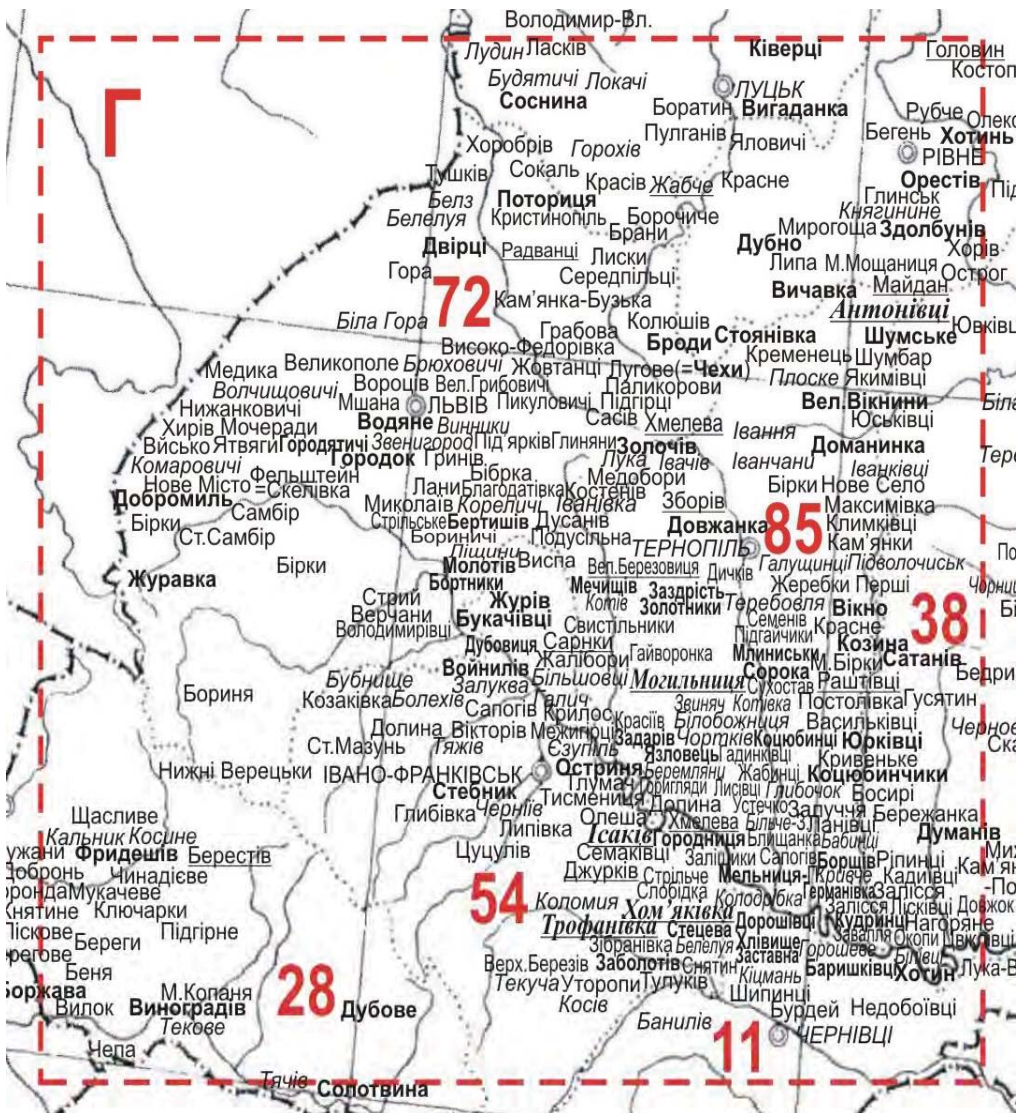

Рис. 5. Галицько-волинське загушення місць знахідок римських монет в Україні "по Збруч"

МАКСИМІН ФРАКІЄЦЬ 295/298

ГОРДІАН III

ФІЛП АРАБ 244/249

Ліскове 3к
(Мукачеве)

Тернівка, кут. Попівка 12: Сатанів Хм
Кг (Новоарханг.)

12: Войнилів ІФ
(Городок)

12: Сатанів Хм
(Калуш)

Косине 3к
(Свалява)

ками гунської влади могли бути місця теперішніх селищ з назвами від основи **Жаб-** і **Ябл-** (*Жабче* Вл, *Жабинці* Тр, *Жаботин* Чк, *Яблунів* Чк, *Яблунівка* Тр) < монг. *жабеу*, *ябеу* ‘володар’ [Баскаков, 41]. Вже давно висловлене припущення про пов’язаність основи **Солот-** з монг. *soluṭ* ‘дарунок з військової здобичі’.

До групи урало-алтайських топооснов включено і кілька мадярських: **Грин-**, **Копан-**, **Буд-**, **Варн-**. Їх появу у списку і наявність окремих збігів також і в цій групі (*Будище*, *Буданів*, *Будятичі*) можна пояснити тим, що й у VII-VIII ст. якісь селища попереднього часу продовжували існувати, і в деяких з них могли розміщуватися мадярські осідки.

Очевидно, також з перебуванням мадярів пов’язані назви типу *Ведмеже 2* (імовірний переклад імені князя Арпада) [Тищенко 2007₂]. Топоніми *Гринів* і *Грунь* можуть походити з попереднього **урин-*. Аланізоване населення мало вимовляти цю основу з сарматським **-л-**, що закономірно дає основу **глин-* у реально засвідчених назвах *Глинськ*, *Безуглівка*. Основа **Вар-** може бути слідом мад. *város* ‘місто’: *Варниця*, *Пустоварня* (пор. *Пустогород*), *Переорка* (імовірно від *Пере-варки, – за аналогією до назви київського району *Пріорка*, який у XIX ст. звався *Преварка* [Baedeker, 388a, Karte]).

4. Слов’янське життя

Як сказано, цілком природний вигляд мають знахідки римських монет у селах з назвами, які підтверджують старе заселення певної місцевості: *Стара Синява*, *Старий Збараж*, *Старі Валки*, *Старі Безрадичі*, *Старий Мізунь*, *Старогородка*. Всупереч першому враженню, наявність таких знахідок у селах, назви яких включають означення „Новий”, також свідчить лише про відновлення у якийсь час селища на попередньому, давнішому місці: *Нова Умань*, *Нове Місто*, *Новоселиця*, *Новосілка*, *Новгород-Сіверський*.

Коли у назвах сусідніх сіл є протиставлення за ознакою „Великий” (12 назв у списку) – „Малий” (7 назв), то перший тип назв завжди стосується давніших поселень, а другий – новіших (нерідко теж досить давніх). Проте з очевидністю слов’янські означення *великий* і *малий* лише „упаковують” давнішу частину топоніма, яка, фактично належить до інших етномовних пластів топонімії: напр., *Вел. Березовиця* – долучається до назв іранського кола *Березів*, *Березна*, *Береза* тощо. Назви *Велика Вільшанка* і *Велика Глумча* збагачують кельтський пласт топонімів. З іншого боку – *Мала Копаня*, *Малі Копані*, *Мала Добронь*, *Малий Букрин* долучаються до мадярського пласту. Те саме стосується й назв зі складниками „Верхній” (4 назви) – „Нижній” (1 назва): *Верхній Салтів*, *Верхній Березів*, *Верхня Мануйлівка*, *Верхівня*, також *Високо-Федорівка*, *Висоцьк*, *Нижні Верецьки* (тепер Нижні Ворота).

ОТАЦІЛЛА

ТРАЯН ДЕЦІЙ 249/251

ВОЛЮЗІАН 251/253

2: Мурафа Вн (Шаргород)

3: Обухів Кв

Бронниця Вн (Мошилів-Под.)

1: Київ, Оболонь – єдиний у Східній Європі скарб 22 монети

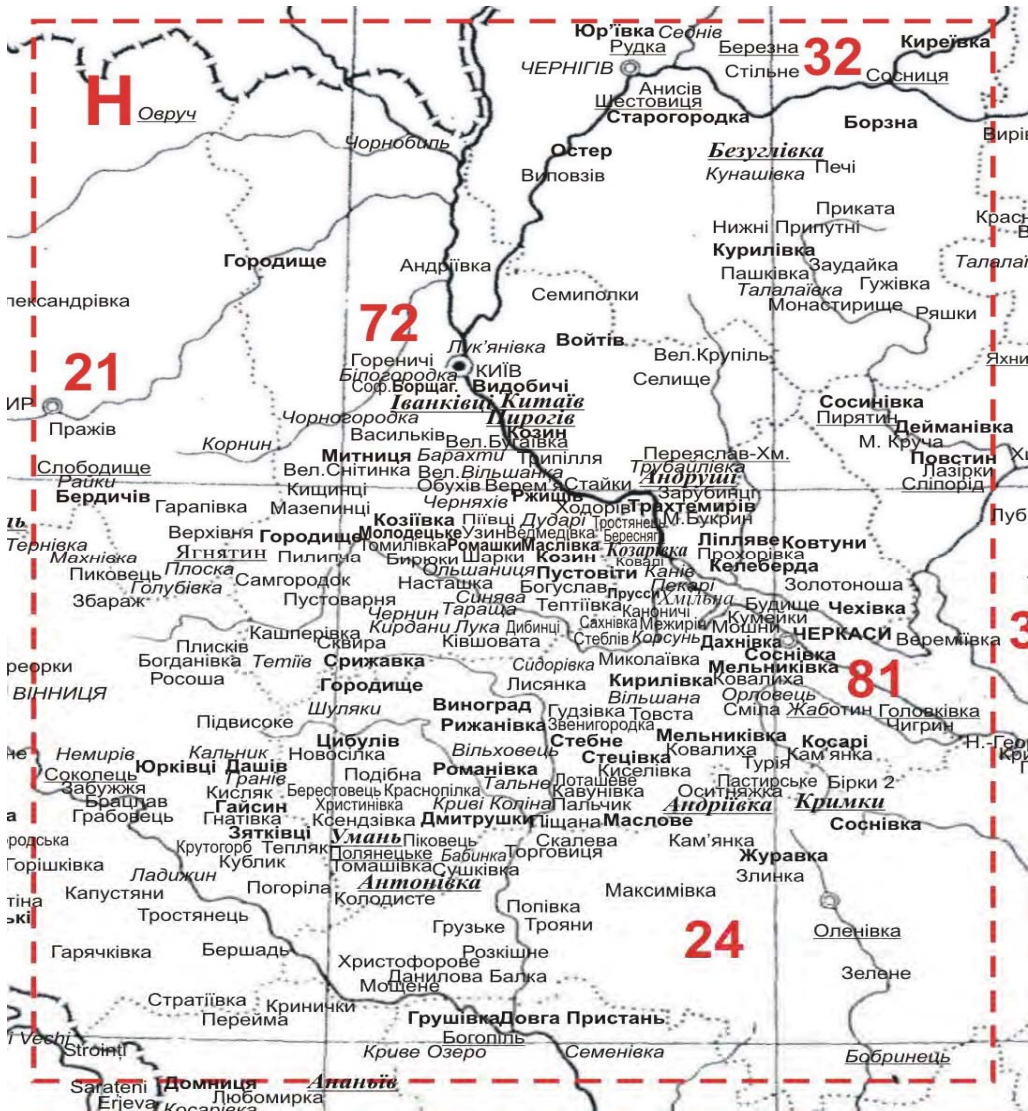

Рис. 6. Наддніпрянське загушення місць знахідок римських монет в Україні

ВАЛЕРІАН

ГАЛЛІЄН 253/268

САЛОНІНА

ПОСТУМ

2: Крилос ІФ
(Галич)

5: Чернігів

Львів

2: Сміла Чк

1: Крилос ІФ
(Галич)

Назви з компонентом **Пусто-** з очевидністю утворилися ще тоді, коли в етнічній пам'яті мешканців сусідніх слов'янських сіл були живі спогади про попередній час більшої господарської та суспільної активності ґотів, на підставі чого ці назви навіть можуть бути локалізовані в часі, а саме – у післяґотській добі: *Пустовіти, Пустовійти* 'місце, де був війт' (пор. *Повітне, Повідів, Перевід*); *Пустомити, Пустомитів; Пустотине* (< *Пусто-(')отине), пор. *Поди, Подин, Подище, Подівка, Перегуди, Безодня, Безводівка*. Те саме стосується і дещо пізніших спогадів про ще недавні стоянки гунів: пор. *Погоня, Погонівка, Перегонівка, Перегінське, Перегінка, Погіньки*.

Про наявність у минулому кам'яних споруд (укріплень, будівель) говорять назви *Кам'янка Кг, Чк, Лв, Кам'янки, Кам'янець-Подільський* і семантично близькі *Кременець, Кременчук* (хоча в основах останніх назв може зберігатися поняття 'місця кари', гр. κρημνῆτι 'вішати, розпинати' або κρημνός 'крутий берег, урвище, скеля'). До речі, останне припущення цілком узгоджується з топографією м. *Кременець* Хм; пор. також *Кремський Бугор* Чг, *Кремінна Балка* Дц, *Кринцилів* Хм на Збручі (позірний польський відповідник сусіднього *Крутилова*) тощо.

Пізніші земляні укріплення з загостреним частоколом – це *Острог, Паланки, Полянецька*. Тим не менше, у їхніх назвах може далі жити позначення попередньої мовної реальності: розведення овець (ґотс. *awistr* 'вівця') і перебування алан (по + алан-). Назви *Красне* 'гарне' можуть справді належати до давніх слов'янських місцевих назв, що й пояснює їх неодноразове відтворення у списку: *Красне* Вн, Рв, Тр, *Красний Колядин* Чг.

5. Кельтське життя

Кельтські **етнофорні** основи вказують на присутність волохів (*Волоське, Вільшанка, Барахтянська Вільшанка, Вовківці*, – герм. *walhōz 'кельт'), ґалів (*Галич*), кимерів (*Комаровичі*, пор. численні однокореневі назви на зразок *Комарів* Чв з розкопаною кельтською складувною майстернею: усне повідомлення Л. Крушельницької, – кіпр. *сумгò* 'валлісьць', букв. земляк).

Значення **політофорних** основ: князь (*Терни, Чернин, Чернивода*, – кіпр. *teurn* 'князь'), сила (*Кривче*, – сгуф 'сильний'), покарані села (*Косів, Косарі*, – *cosb* 'покарання'), заручники (*Орловець*, – *airgaill* 'племена, що дають заручників'), межа (*Горохів, Горошеве*, – *gorog* 'межа, кордон'), війна (*Котів*, ґал. *catu* 'війна'), натовп, повстанці (*Богодухів ?*, – *bogod* 'натовп').

Ойкофорні основи позначають: будівлі (*Будище*, – кіпр. *bwthyn* 'будинок'), неужитки (*СинЯВА, Ст. СинЯВА, ЛядОВА*, – кіпр. *sinach* 'неужиток', *land* 'лядо'). Є характерні ознаки витоплення металів (*Беремляни, Дударів, Копирів*

КЛАВДІЙ ҐОТСЬКИЙ 268/270

АВРЕЛІАН

ПРОБ 278/282

4: Стрий Лв

Стрільське Лв
(Миколаїв)

5: Талалаївка Чг

5: Берегове Зк

Курилівка Чг
(Ніжин)

кінець, – кімр. *berwi* ‘варити’, *dudd* ‘плавити’, *соруг* ‘мідь’, – пор. також назву гори *Бервище* під Михайловою горою у Києві, с. *Бервиця* Кв), вироблення броні, сокир (*Брониця*, *Брусія*, *Букачівці*, – кельт. **bruino-*, герм. *Vrūnne* ‘броня’; брет. *buc'hail* ‘сокира’). Згадано про зруйновані будівлі (*Болеків*, *Більшівці*, – кімр. *boloch* ‘руйнувати’), а також розведення овець (*Кальник*, – саіл ‘отара овець’; кельтський відповідник назв *Овеча*, *Остер*). У топооснові **Тек-** (*Текове*, *Текуча*, *Тячів*, *Тяжів*, *Тягинка*) можна впізнати дірл. *teg*, *tech*, *teach* ‘будинок’, кімр. *tŷ*, давньобрет. *teg*, *tig* < кельт. *tegos ‘дім’, пор. грец. *τέγος* ‘дах’ [McBain, *tigh*, *teach*]. (Значення останньої назви могло за гунів сприйматися як похідне від монг. *tegin* ‘принц’).

Топофорні основи: болото (*Гранів*, – кельтс. *granos* ‘болото’); закрута річки (*Бакота*, – кімр. *bas* ‘петля, вигин річки’), наявність джерел (*Чортків*, – кельтс. *tard-* ‘джерело’), кам’янистий терен (*Кіцмань*, – кімр. *is maen* ‘під каменем’).

6. Християнське життя

Системні студії топонімії України свідчать про те, що значний внесок до євангелізації місцевого наддніпрянського і наддністерського населення завдяго до централізованих заходів пізніших князів зробили ще у IV ст. василяни (*Васильків*, *Васильківці*) і несторіяни. На два століття пізніше тубільне населення євангелізували яковити (*Якимівці*) і ірландці-колумбани („голубки”, „йонівці”): *Голубівка*, *Глибівка*, *Глибочок*, *Велика Глумча*, *Колонтаїв*, *Іванківці*. Слідом їхньої євангелізації може бути поява у списку імен римських пап св. Климента і Анастасія (*Климковичі*, *Настасівка*, *Насташки*). Імовірно, також від ірландців запозичене слово *книга* (давньослов. *къnigly*).

Не раз названі по-кельтськи грішники (*Пекарі*, *Печі*, – кімр. *reswr* ‘грішник’, – звичайна народна етимологія від ‘пекти’), а по-латині відступники – *Репужинці* ІФ, Чв (лат. *repugnare* ‘відкидати, відмовлятися’). Цей ранній латинський церковний термін виявився відомим у топонімії цілої Європи – від Хорватії (*Repušnica*) і до Новгородчини, де є свої *Рыпушалицы* аж під Олонцем у Карелії – поблизу р. Волхов, і м. Тихвина, а неподалік – с. *Печеницы*, *Печыни*.

Помітні згадки на століття давніших василян (*Васильків*), церкви (*Кирейка*, *Черкаси*, імовірно – *Сорока*), хрещення, монастирів (*Монастирище*) і каноників (членів церковних рад-капітулів: *Кононча*). Хрещення не раз назване по-слов’янськи (*Христинівка*, *Кристинопіль*), імовірно й по-яськи (Шестовиця, пор. ір. *šostan* ‘омивати’) та по-готськи (*Дубно*, *Дубове*, *Дубовиця*, – пор. готс. *daúrjan* ‘занурювати, хрестити’), що надійно підтверджено формами з -пл- від -рj- (*Дуб’є* → *Дубляни*), а також у складних топонімах (*Дубов’язівка*, *Сорокодуби*, *Дубмаслівка*, – „Охрещені яси”, „Церква Хрещення”, „Обіцянка при Хрещенні” або „Охрещене село з ринком”).

Латинська назва хреста *сгх* (*М. Круча*, *Крутогорб*) повторюється по-аланськи (осет. *дзуар* ‘хрест’: *Збараж* Вн, Тр, *Зборів* Тр, *Зібранівка* ІФ; може, *Збруч*); у назвах з-поза списку – ще й по-грецьки (*Ставрове*) і по-слов’янськи (у ранній період *криж* – *Крижопіль*, після VIII ст. – *хрест*: *Хрещикове*).

ДИОКЛЕТІАН 281/305

МАКСИМІАН

ГАЛЕРІЙ

КОНСТАНЦІЙ ХЛОР

6: Запоріжжя,
о.Хортиця

Брестів Зк
(Мукачеве)

2: Млиніські Тр
(Теребовля)

3: Самбір Лв

3: Снятин ІФ

7. Язичницьке життя

Місцеве язичництво представлено передусім назвами від теоніма ґотського Ареса (*Яреськи, Вила-Ярузькі*, – пор. *ІршАВА, ІржАВець*) і кельтських божеств Біленуса, Левкетія, Тараніса (*Білівці, Білка, Біла Гора, Білозерка, Білогородка* Кв, Хм, *Білопілля, Більче-Золоте* і особливо *Білобожниця; Лука* Кв, Лв, Тр; *Лукашівка, Лукищина, Луцьк, Лук'янівка* у Києві: на картах XIX ст. *Lukanowka, Lukanowskaja ul.* [Baedeker, 388a]; імовірно – *Тараща, Троєщина, Терешки*. Серед інших назв списку є згадка про кельтського Серха (*Серховичі*); імовірно, про культ білого коня (*Канів*, ? від саен 'білий кінь'), про кельтські *сиди* (*Сидорівка*). Промовистий ґотський мовний матеріал назви *Сатанів* і топооснові **Сосн-** (ґотс. *sáups* 'спалена жертва'). Численні назви *Юрівка, Вирівка, Журавка* мають в основі, очевидно, ґотс. *aúrhan, aúrhanjō* 'могила'.

За народною етимологією вважається, що назви від основи *Звенигород* нібито вказують на поширення давнього ковальства з його передзвоном молотів на ковадлах (пор. *Ковалі, Ковалиха*). Проте попереднє значення цієї основи, здається, було пов'язане з кимр. *swyn.wg* 'віщун, ворожбит, волхв'. Синонімом кельтської назви ворожбита є *rheibiwr*, імовірно представлений в топооснові **Риб-** (*Рибальче* Хс, пор. *Рибниця* Молд.). Основа **Цибул-** виглядає продовженням гр. *σιβύλλα* 'сивілла', але добре збережені й реальні назви типу *Сибилівщина* См.

Атрибутами кельтських божеств є назви граба і білих гусей (*Грабовець, Гусятин*): граб – дерево Тараніса, а священних для кельтів птахів війни – білих гусей – кельти клали в могилу разом з тілами загиблих воїнів. Вогнепальні практики засвідчені в унікальній назві *Палікорови* Лв і *Пальчик* Чк (пор. *Без-пальче*); на інший ритуал вказують назви *Дусанів* і *По-дусільна* Лв (пор. *По-дусів*, – усі в Перемишлянському р-ні). Як видається, слов'яни були лише втягнуті у вогнехвальство кельтів і ґотів, або й залишалися сторонніми щодо нього. У назвах відображені їхні ознаки по-слов'янськи: *Черепин, Костенів, Костопіль, Стрільче, Стрільське*. Є згадка по-слов'янськи польових русалок-вил (*Вила-Ярузькі, Вилوک*).

Титусівка, Люцинів, Йовине: місцеві варвари на службі в Римі

Ще один напрямок зв'язків підказав сам ряд імен римських імператорів, наведений на фризі монет. Чимало варварів, у тому числі ґотів служили військовими найманцями в римській армії за різних імператорів. Відомо, що за угодою з Римом ґоти-федерати були зобов'язані не пропускати інших варварів до кордонів Імперії. На думку М. Щукина, "срібні гроші – це частина виплат федератам з запасів державної скарбниці Імперії" [Щукин, 201]. Що більше, по реформах Діоклетіана ґоти щороку постачали 40 тис. рекрутів до римської армії [там само, 200]. Слід гадати, що такий зв'язок з Римом був престижним, і коли по закінченні служби ветерану щастило повернутися додому в Наддніпрянщину, про це знала вся околиця. Так можна пояснити виявлену відповідність між іменами імператорів і топоосновами назв десятків сіл України. З різною мірою переконливості (позначено шрифтом) це простежується у таблиці на рис. 7. Зрозуміло, що ця нова дослідна задача потребувала якнайширшого списку ойконімів України, і тому було обрано їх загальний список з 32 тис. назв [АТП].

КОНСТАНТИН I 306/337

ЛЮЦИНІЙ СТ. 308/324

ЛЮЦИНІЙ МОЛ.

34: Коломия ІФ

Хирів Лв
(Старий Самбір)

4: Рибальське Хс
(Гола Пристань)

Брестів Зк
(Мукачеве)

1: Максимівка Кг
(Добровеличківка)

Рис. 7. Імена римських імператорів, утізанвані в топоосновах назв селищ України [АТП]

Ім'я імператора	Ойконіми	Ім'я імператора	Ойконіми
Юлій Цезар	ЮЛівці Зк, ЮЛівка Зп, Козар Лг, -а Жт 2, -ик Лг, -і ІФ, -и Чг, -івка Вн, Чк, -овичі Кв; Косар/і Чк, -еве Од, Рв, -івщина См, -чина Лв	Елаґабал	ЄЛИХовичі Лв, Лах/вичі Вл, -івка Вл, Лох/івка Км, -вщя Пл, -ня См, -ове Зк, Лагод/и Пл, -инці Хм, -ів Лв 2, -івка Мк, Пл ?
Октавіан Август	ОКТАВИН Вл, АВГУСТ/івка Од, Тр, Чг; -инівка Зп; ГУСТИня Чг, ГУШТИн Тр, ГУЩин Чг, ГУЩа Вл, ГУЩинці Вн	Александр Север	(СЕВЕР)івка Жт, -ини Хм, Вн 3, Вл, -инівка Жт, Кв 2, Кг, Од, См; Сиверинівка Пл, СИВІР Хм)
Тиберій	ТИВРів Вн, Тевелівка Жт, ТАВЕРівка Пл, Хк, Таврівка Кг, Тавільжанка Хк	Максимін Фракієць	Максим Чг, -ці Лв, Пл, -івка 23; ТРАЧ ІВ, Тракт Кг, -ове Вн, Км 2
Калігула	Кологори Лв	Гордіан I, II, III	ГОРДЦів/ці Чв, -ка Вн 2, Жт, Кг; Гордин/я Лв, -івка Кг
Клавдій	Кладьківка Чг, Колодківка Хк	Пупієн	БУБН/и Жт, Пл, -ище ІФ, -ів Вл 2, -івка Вн, Рв, Хм 2, Чк, -івщина Чг, -ове Хк
Нерон	Нараїв Рв, Тр, -ка Вн, Жт, ІФ, Хм, Нераж Жт ?	Бальбін	Буб'ятин Лв, Бобулинці Тр, Бовбасівка Пл
Гальба	Гальжойівка Вн, Голоби Вл, Глоби Пл, Голуб/инці Чг, -ці См, Гольма Од 2, -івка Пл	Фліпін Араб	АРАБка Зп, АРАП/івка Лг, -овичі Чг
Отон	ТУНики Кв, ТУНеве См	Траян Децій	ДЕКонка Дп, ДИКанька Пл ?
Вітеллій	ВИТИЛівка Чв, ВИТУЛЯ Вл	Гостиліан	Кошел'ів Жт, Лв, -івка Лг, Жт, Хм, -еве Зк
Веспасіан	?	Требоніан	ТЕРЕБ/ля Зк, -овичі Вл, -овля Тр
Тит (Titus)	ТИТУСівка Вн, Тит/івка Чг, -ове Зп, -ьків Хм	Волюзіан	ВОЛУДринці Хм
Доміціан	Домаш/ин Зк, -лин Чг, -ів Вл, Лв	Еміліан	ЄМИЛівка Жт, Кг 2, СМІЛ'чине Жт, СМЕЛівка Тр
Нерва	Неровинне См, НИВРА Рв, Ніверка Хм, Невір Вл, -ків Рв	Валеріан	ВАЛЕР'ЯНівка Вл, Дц, Хк
Траян	ТРОЯН Рв, -и Зп, Кг, Лв, Мк, Пл 2, -ів Жт, -івка Вл, Пл, Хм, -ка Кг 2, Мк, -ове Кг	Галієн	Голінка См, ГОЛЕНка См, Голин'ь ІФ, -чинці Вн, Голендр/а Тр, -и Вн
Адріан	АДРІАНОпіль Лг, АНДРІЯНів Лв	Постум	Посуньки Дп ?
Елій Вер	Ілів Лв, Нелени См; ВЕР/инь Лв, -ини Лв	Вікторин	Вікторів ІФ
Антонін Пій	АНТОН/и Хм, -Іна Чк, -опіль Вн, Мк; Пії Кв, Півці Кв, Чг, Півче Дц, Рв, Півні Кв, Пійло ІФ	Клавдій Готський	Колодії Вл, -в ІФ, -вка Жт, ІФ, Рв, Тр, Хм, Кліводин Чв ?; (Кладьківка Чг, Колодківка Хк)
Марк Аврелій	МАРКУШ Вн, Жт; Марк/івці Вн, ІФ, Хм 3, Чг; -и Пл, -івка 12; ОПРІЛівці Тр, Аפרелівка Кв, Км	Квінтил	П'ятк/а Жт, -ине См, -івка Вн ?
Люцій Вер	ЛЮЦИНів Тр, Люч/а ІФ, -ин Рв, -ки ІФ; (Вер/инь Лв, -ини Лв)	Тетрик	ТЕТРІка Жт, Тетерів/ка Жт, Чк, -ське Жт, Кв, Тетлега Хк, Тетильківці Лв, Тр
Коммод	Вел. КОМ'ЯТИ Зк, Хомут/ець Жт, Пл, -инці Вн, -ове Дц	Авреліан	(Опрілівці Тр, Аפרелівка Кв, Км)
Пертинакс	ПАРТИНЦІ Хм	Тацит	ТАЦ'єнки Кв, -ине Лг; ДАЦ'єнки Пл, -івка См, -ьки Жт, Лв, Чк, ДОЦ'єнківка См, ДАЦІ Пл
Дідій Юліан	Дідилів Лв	Флоріан	ФЛОРІАНівка Вн, Флор/івка Пл, -ине Вн, -а Од
Септимій Север	Салетня Мк; Сьомаки Вн 2, Вл 2, Жт, Хм 2, Семи/ротівка См, -полки Кв, -козівка Лг, -ходи Кв; СЕВЕР/івка Жт, -ини Хм, Вн 3, Вл, -инівка Жт, Кв 2, Кг, Од, См; Сиверинівка Пл, СИВІР Хм	Проб	Проб/абин ІФ ?, -йнівка ІФ, -іжна Тр, Провідки Вл
Клодій Альбін	ОЛБИН Чг; (Кладьківка Чг, Колодківка Хк)	Діоклетіан	Клеці Чг, Кліцько Лв, Келечин Зк, Кліт/чин Жт, -ня Жт, -єнка Вн, -ище Жт, -ицьк Вл
Песценій Нігер	ПИСКУНівка Дц; НЕГР/инці Чв, -ове Зк, Од, -овець Зк	Максиміан	МАКСИМІЛ'Янівка Дц
Каракалла	КОЛОКОЛІН ІФ; Каракозелівка Кв2, Карайкозівка Хк, Карайдубина Хс, Корогод Кв; Кураки Жт, Коршилів Тр, -ка Тр	Констанцій Хлор	ХРОЛІ Хк, ХРОЛин Хм, ХОРЛІ Хс
Гета	ГЕТИНЯ Зк, Гетьман/ці Од, -ка Пл, -івка Од, Хк	Галерій	ГАВРІ/ки См, -лки Пл, -ляк ІФ
Макрін	МОКРЯН/и Лв, -ка Хк	Караусій	КАРАБУШЦине Хк, Карабутове См ?, Карабазівка Пл ?
		Флавій Север	(Север/івка Жт, -ини Хм, Вн 3, Вл, -инівка Жт, Кв 2, Кг, Од, См; Сиверинівка Пл, Сивір Хм)
		Максимін Дая	ДОЯрня Вн??

КРІСП

КОНСТАНТИН II 337/340

КОНСТАНТ 337/350

5: Букачівці ІФ (Рогатин)

7: Єзуліп ІФ (Галич)

Снятин ІФ

5: Київ, Видубичі

Костенів Лв (Перемішляни)

Ім'я імператора	Ойконіми	Ім'я імператора	Ойконіми
Максенцій	МАСЕНЗівка См, Масиків См, Масківці Кв, Масани Чг	Гонорій	ГОНОРІвка Вн 2, Хм
Костянтин I, II	КОСТЯНТИНопіль Дц2, Костянтинівка 38?	Пріск Аттал	ПРИСКИ Рв, ПРИСІвці Тр, ПРИЦЬКИ Кв 2
Ліциній	ЛИЧ/Ини Вл, -ани Вл, -івка Хм, -ки Вл, -кове Дн, -ківці Тр	Петроній	ПЕТРУНівка Вн
Крисп	КРИС/КИ Чг, -овичі Лв, -ине Хк, Іскрисківщина См, Кришчинці Вн	Авіт	АВИДівка Од
Констант	КОСТЯНТівка Хк	Майоран	МАИОР/и Од, -івка Кв, Мк, Пл, См, -ка Дп, Чв, -ське Од, -щина Вн, Пл 2
Магнейці	(МАГНИШівка Вл)	Антемій	?
Юліан Апостат	ЮЛІЯМпіль Вн, Юлянівка Жт	Олібрій	ОЛИБІ Рв, Олива Кв, Км ?; Оливине Хк ?
Іовіан	ИОВИНе См	Гликерій	ГЛЮГове Мк
Валентиніан I	ВАЛЕНТИНівка Дц, Од	Непот	НЕПЕДівка Вн, Нефедів/ка Хк, -ці Хм
Валент	ВАЛЕНТів Чг	Аркадій	АРКАДівка Хк, -івка Кв, Км, Мк, Хк, Хс, -ці Хм
Прокоп	ПРОКОПівка Пл, Хк, Хс, Чг, -овичі Пл	Маркіан	МАРКЕЛівка Вл, МАРХАЛівка Кв ?
Граціан	ГРАЧівка Хк ?	Зенон	ЗІНЬ/и Хм, -івці Хм, -ів Хм, Пл; САВРАНЬ Кв, Од, -ське Од, Савро Дп, Саварка Кв, Савер/ці Жт, Хм, -ське Чг
Максим Магнус	МАКСИМ Чг, -івка 23?, МАГНИШівка Вл	Ісаврянин	
Євгеній	ЄВГЕНівка Дц2, Жт, Мк, Од; ГЕНІ/вка Мк, -івка Хк; -чеськ Хс	Анастасій	АНАСТАСівка См, Мк, Дп, Жт, Кг, Настасівка Дп, Пл, Хк 2, -івка Вн, Од, -ів Тр, Настопіль Дп, Насташка Кв, Настахівське Рв
Феодосій I	ФЕДОСІвка Лг, Кг, Лв, Од 2, Хс		

ІМПЕРАТОРСЬКИЙ ФРАКТАЛ ?

Передусім у топоосновах було помічено такі виразно індивідуальні імена імператорів, як: Октавіан Август, Тиберій, Тит, Траян, Адріан, Антонін Пій, Марк Аврелій, Люцій Вер, Коммод, Партинакс, Септімій і Олександр Севери, Гета, Гордій, Валеріан, Тацит, Флоріан, Максиміан, Костянтин, Констант, Юліан, Іовіан, Валент, Максим Магнус, Гонорій, Пріск, Анастасій. Відповідні їм назви сіл мають вигляд: **ОКТАВИН** Вл, **АВГУСТ**івка Од, Тр, Чг, **ГУШТ**ин Тр, **ГУСТИ**ня Чг, **ТИВР**ів Вн, **ТИТУС**івка Вн, ТИТівка Чг, ТИТове Зп; **ТРОЯН** Рв, -и Зп, Кг, Лв, Мк, Пл 2, -ів Жт, -івка Вл, Пл, Хм, -ка Кг 2, Мк, -ове Кг; **АДРІАН**опіль Лг, **АНДРІАН**ів Лв, **АНТОНІН**и Хм, **АНТОНопіль** Вн, Мк, **ПІІ** Кв, **МАРКУШ**ів Вн, Жт, **ОПРІЛ**івці Тр, **ЛЮЦИ**нів Тр, **ЛЮЧА** ІФ, **ЛЮЧКИ** ІФ, **ЛЮЧИН** Рв, **ВЕР**ин/и Лв, -ь Лв, **КОМ'Я** - **Т**и Зк, **ПАРТИН**ці Хм, **СЕВЕР**івка Жт, **ГЕТИ**ня Зк, **ГОРДІ**івці Чв, **ВАЛЕР'ЯН**івка Вл, Дц, Хк, **ДАЦІ** Пл, **ФЛОРИАН**івка Вн, **МАКСИМІЛЬЯН**івка Дц, **КОСТЯНТИН**опіль Дц2, **КОСТЯНТ**івка Хк, **ЮЛІЯМпіль** Вн, **ИОВИН**е См, **ВАЛЕНТ**ів Чг, **МАГНИШ**івка Вл, **ГОНОРІ**вка Вн2, Хм, **ПРИСК**и Рв, ПРИСІвці Тр, **ПРИЦЬ**ки Кв2, **НАСТОПІ**ль Дп.

Ані в Білорусі, ані в сусідніх областях РФ зовсім немає тих топооснов України, які виділені рамками. Зате у Польщі над Бугом знайшлося **Werpol** (NB без ó), відповідне українським назвам з формантом -піль, до якого відшукалися важливі аналоги **Augustopol** 94, **JULIANPOL** 133, **Juliorol** 96, 121. Ще вагомішим стало виявлення інших назв саме від тих топооснов назв з України, які щойно подані у рамках: **ANTONINÓW** 75, 95, 97, 136; да-

КОНСТАНЦІЙ II 337/361

ЮЛІАН

ІОВІАН 363/364

16: Київ,
вул. Прорізна

Заболотів ІФ
(Снятин)

5: Красів Вл
(Горохів)

2: Борочиче Вл
(Горохів)

Крилос ІФ
(Галич)

лі **WALENT**ów 99, -towo 47, -dów 97; **WALERIAN**/y 96, -ów 110, -owo 89, 92; **KONSTANT**ów 160; **KOMOD**zianka 160; **LUCY**nów 78 2; **MAKSYMILIAN**/ów 99, 115, 117, 158; -owo 52, 89; **MAGNUS**/y 114, -szew 78, 118; -szewice 111, -szowice 150; **PARTYNIA** 175; **PIW**/oda 178, -ki 94, -aki 135, **PRZYSIEK** 53, 73; -a 67, 70, 71; -i 189; **FLORIAN**/y 98, -ów 95, 133, -owo 73; **TROJAN**/y 98, -ów 99, 112, 119, 136, -owo 70, 81, -owice 136, 172 [PA].

Проте ще показовіше розміщення цих топонімів на карті Польщі: усі вони скупчені у басейні Вісли й Зах. Бугу, тобто в районах історичного перебування готів, відомих своєю службою як найманців у римській армії. Окремі квадрати містять по декілька назв, що вказує на **традицію служби кількох поколінь місцевих варварів у римському війську** за різних імператорів, наприклад: 78 – Lucynów, Magnusy; 89 – Maksymilianowo, Walerianowo; 96 – Waleriany, Juliopol; 99 – Walentów, Maksymilianów, Trojanów + Floriany 98; 136 – Antoninów, Trojanów; 160 – Konstantów, Komodzianka.

Звичайно, пізніше масове поширення у топонімії християнських імен того ж греко-римського походження, що й давніші за часом імена імператорів, „розчинило” в сотнях нових назв ті поодинокі старші, „імператорські”. Проте відмінні від інших, достатньою мірою індивідуалізовані імена імператорів таки впізнавані. Коли вряди-годи одне з таких імен траплялося під час топонімічних студій, то кожне з них зосібна могло справляти враження казусу або курйозу. І лише теперішнє фронтальне зіставлення зводить нанівець сумніви у їхній справжності, автентичності. Таку кількість збігів неможливо пояснити інакше, ніж системною відповідністю, а це означало б існування „імператорського фракталу” у складі черняхівського пласту топонімії України.

1. Характерними для цієї групи назв є форманти **-инці, -івці, -івці**, – що можуть бути позначеннями якраз тих, хто служив або воював, виступав за імператорів (*Юлівці, Козаровичі, Гуштинці*, (пор. етнонім *тиверці !), *Півці, Марківці, Партинці, Негринці, Гордіївці, Араповичі, Теребовичі, Личківці, Крисовичі, Криштинці, Прокоповичі, Присівці, Нефедівці, Аркадіївці, Зиньківці, Саверці*). Причому, від Антоніана Пія (138-161) до Аркадія (395-408) – це реальний часовий відрізок перебування готів у Наддніпрянщині. Після готів уторованою стежкою могли ходити в найми вже і слов'яни або хто інший.

2. Причетність до імені імператора передається також „множинним **-и**”: *Козарі, Косарі, Голоби, Туники, Трояни, Антоніни, Пії, Марки, Дації, Хроли, Приски, Прицьки, Майори, Зиньки*.

3. Наявні дві моделі „присвійних топонімів”: з суфіксом **-ів** (ознака давності – чоловічий рід у назві села (ragus ?!) – *Тиврів, Троянів, Андріянів, Люцинів, Дідилів, Валентіїв*) і з суфіксом **-е**: *Титове, Неровнине, Троянове, Йовине...*

4. Починає функціонувати група формантів, вживаних згодом для чужих етнонімів: *Витуля, Гординя, Сапетня, Голендра, ГолИНЬ*.

5. З основами від імен п'ятьох імператорів трапляється формант **-піль**. Украй важливо, що в польських аналогіях йому відповідає не **-pol**, а **-rol**, – це однозначно вказує не на слов. *поле*, а на гр. *πόλις*. Належність обох районів до близького зарубіжжя Риму була розглянута раніше [Тищенко 2006, 240-263].

6. Цікавою видається група назв з формантом **-дра** < *годра ‘готи’ (знев.): *ГоленДра, ГоленДри, ВолудРинці, КолоДРібка, КолоДРуби*, пор. *ПопазДра*, а також з-поза списку *СмолДИРів Жт, р. МіхИДра = MiHODRa і МіхОДЕРка*, пор. кол. с. *Міху(н)Дра*, зараз куток с. *Черешенька Чв* (Вижниця), с. *НеДра* і р. *Кв*.

ВАЛЕНТИНІАН I 364/375

ВАЛЕНТ 364/378

ГРАЦІАН

17: Самбір Лв

Чернівів ІФ
(ІФ)

3: Галич ІФ

Солотвина Зк
(Рахів)

3: Белелуя ІФ
(Снятин)

7. Видається реалістичним, що саме з імен Песценія Нігра, Максиміана Фракіїця, Філіпа Араба етнофорні топооснови **Негр-**, **Трач-**, **Араб-** потрапили до топонімичної системи України.

8. Фонетичні докази автентичності назв видно і в формі топооснов: *Костянтин-* (крім того, ім'я повне), *Костянт* (тільки імператорське ім'я), *Титус-*, *Трач-*, *Магнш-*, *Маркуш-*; слов. **-о-** на місці лат. **-а-**: *Троян-*, *Опріл-*, *Олбин-*, *Колокол-*, *Мокр-*; **-у-** на місці **-о-**: *Тун-*, *Петрун-*; основи з аферезою *Гушт-*, *Тун-*; **-ш-** на місці **-s-**: *Маркуш*, *Магнш-*, *Гушт-*.

Для солдатів імператор був символом – тому імена навіть тих імператорів, які правили менше року, мають аналоги в топоосновах. Тут є і праві, і винні, і полонені персами Валеріан.

У яких же областях України збереглася найгустіша сітка назв селищ, звідки ймовірно були родом наймані солдати римської армії? З загальної кількості 417 назв цього типу найбільше їх на Поділлі й Полтавщині: **32 Вн**, **30 Хм**, **Пл**. Далі йдуть переважно прилегли області: **27 Жт**, **Лв**; **24 Кв**, **22 Вл**, **Хк**, **Чз**; **21 Сл**; потім – **18 Тр**, **17 Од**, **15 Іф**, **Кг**; **13 Рв**, **11 Зк**, **9 Мк**, **8 Дц**, **Лг**; **7 Дп**, **Чк**; **6 Чв**, **Км**; **5 Хс**, **Зп**.

Відблиск Римської імперії у назвах загублених у степах хуторів і сіл, напевно, ще довго зігривав спогади нащадків ветеранів, робив історію їхнього села причетною до доленосних подій та імен античного часу, – поки все не кануло в Лету, розчинившись у місцевих легендах і казках – і в чужому для готів, бо слов'янському етногенезі (але ж готський святий "Савка наш, бо з козаків" [Лесков, 202]). Можна припустити, що пізніша травестійна „Енеїда” І. Котляревського мала-таки на що спиратися: не виключено, що в етнічній пам'яті старосвітських полтавців ще існував напівстертий слід того правдавнього часу.

Література

- АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.
Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. – К., 1958.
Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. – Коростень, 2002.
Вольфрам Х. Готы. – СПб., 2000.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982-2002...
Лесков Н.С. Собрание сочинений: В 11 т. – Т. VI. – М., 1957.
Нерознак В.П. Палеобалканские языки. – М., 1978.
Тищенко К.М. Живий слід Риму в мові і географічних назвах України // Дивослово, №10, 2004.
Тищенко К.М. Невловима Сівера і Сіверщина // Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006₁. – С. 338-351.
Тищенко К.М. Східні й західні церкви IV-VII ст. у топонімії України // Східний світ, №4, 2006₂; №1, 2007₁.
Тищенко К.М. Мадярський пласт у топонімії України: імена Арпадиів // Східний світ, №4, 2007₂.
Топоров В.Н. Oium Иордана (Getica, 27-28) и готско-славянские связи в Северо-Западном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. – М., 1984. – С.128-142.
Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968.
Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: У 4 т. – М., 1964-1973.
Baedeker K. Russland. – Leipzig, 1892.
Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. — Budapest, 1980.
Kluge H. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. — Berlin, NY, 1975.
PA – Polska. Atlas samochodowy. – Warszawa, 2002.
ZM – Freelang Dictionary Gothic English (9000 words), e-version, 2005. (= Zanten F., Meijden T. <http://www.freelang.net/dictionary/gothic.html>)

ВАЛЕНТИНИАН II

ФЕОДОСИЙ ВЕЛИКИЙ 379/395

АРКАДИЙ

ГОНОРИЙ 395/425

2: Рублівка Пл
(Глобине)

9: Херсон

Острог Рв

1: Белелуя Іф
(Снятин)

7: Мукачеве Зк